

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет економіки та управління
Кафедра економіки та економічної теорії

ЦЯПА Назар Григорович

Старіння населення: тенденції та вплив на
структуру національної економіки / Population
aging: trends and impact on the structure of the
national economy

спеціальність: 051 - Економіка
освітньо-наукова програма - Аналітична економіка

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ЕАм-21
Н. Г. Цяпа

Науковий керівник:
д.с.-г.н., професор, Ю. І. Гайда

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

"13" _____ 2025 р.

Завідувач кафедри
В. В. Козюк

ТЕРНОПІЛЬ - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ.....	5
1.1. Теоретичні підходи до вивчення старіння населення: соціальні, економічні та демографічні аспекти	5
1.2. Методологічні засади дослідження впливу демографічних процесів на національну економіку	12
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДИНАМІКИ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІКУ	17
2.1. Демографічні тенденції старіння населення України у 2010–2024 роках	17
2.2. Вплив старіння населення на ключові економічні показники держави...	24
РОЗДІЛ 3. ПРОГНОЗУВАННЯ ВПЛИВУ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ НА ЕКОНОМІКУ ТА ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ	33
3.1. Сценарний аналіз впливу демографічних змін на економіку України до 2028 року	33
3.2. Напрями вдосконалення економічної політики в умовах старіння населення.....	39
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У другій чверті XXI століття старіння населення набуває масштабного і стійкого характеру, стаючи одним із ключових демографічних викликів для економічної безпеки та соціальної стабільності держав. За оцінками ООН, до 2050 року кожен шостий житель планети буде у віці 65 років і старше, а для більшості європейських країн — кожен четвертий. Україна вже сьогодні демонструє ознаки демографічної кризи: тривалість життя знижується, фертильність перебуває на критичному рівні, а частка осіб віком 65+ перевищує 22%. Ці тенденції посилюються внаслідок війни, масової міграції, депопуляції та зниження економічної активності. Старіння населення впливає не лише на демографічну структуру, але й детермінує глибокі зрушення у сфері зайнятості, бюджетної політики, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, формуючи довгострокові загрози для сталого розвитку.

Мета випускної кваліфікаційної роботи полягає у виявленні основних тенденцій старіння населення України, аналізі його впливу на ключові макроекономічні параметри та обґрунтуванні стратегічних напрямів адаптації економічної політики до нової демографічної реальності.

Для досягнення мети дослідження в роботі визначено такі завдання:

- охарактеризувати теоретико-методологічні підходи до вивчення феномену старіння та міждисциплінарного його осмислення;
- проаналізувати динаміку демографічного старіння в Україні у 2010–2024 роках;
- оцінити вплив старіння населення на ринок праці, соціальні витрати, пенсійну систему та економічне зростання;
- здійснити сценарне прогнозування наслідків демографічних змін до 2028 року;
- розробити стратегічні напрями вдосконалення економічної політики з урахуванням процесів старіння населення.

Об'єктом дослідження є процес демографічного старіння населення України.

Предметом дослідження є вплив старіння населення на макроекономічні та соціально-фінансові параметри розвитку країни.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів: системного аналізу — для ідентифікації взаємозв'язку демографічних і економічних змін; економіко-статистичного методу — для оцінки динаміки соціально-демографічних показників; кореляційного аналізу — для виявлення взаємозв'язків між чисельністю пенсіонерів, рівнем народжуваності та соціальними видатками; методу сценарного моделювання — для прогнозування економічних наслідків демографічного старіння до 2028 року; а також порівняльного аналізу — для зіставлення ситуації в Україні з європейськими країнами.

Практична значимість отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані у практиці розроблення та вдосконалення державної економічної та соціальної політики, зокрема в частині пенсійного забезпечення, охорони здоров'я, підтримки зайнятості та фіскального балансування. Запропоновані рекомендації є актуальними для повоєнного відновлення України, забезпечення стійкості бюджетної системи та реагування на демографічні ризики.

Апробація результатів. Основні положення та результати дослідження були апробовані на науково-практичних конференціях студентів і молодих учених, зокрема на конференції «Сталий, інклюзивний, смарт розвиток: наукові підходи до вирішення сучасних глобальних і локальних викликів» (Тернопіль, 2025 рік).

Структура випускної кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 60 сторінок, включаючи 7 таблиць, 2 рисунки та 1 додаток. Список використаних джерел налічує 48 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ

1.1. Теоретичні підходи до вивчення старіння населення: соціальні, економічні та демографічні аспекти

Старіння населення є складним багатовимірним процесом, що потребує міждисциплінарного осмислення на перетині демографії, економіки та соціології. Теоретичне осмислення феномену старіння ґрунтується на різноманітних парадигмах, які відображають зміну ролей, статусів і функціональної участі літніх людей у суспільстві. Соціальні теорії, такі як теорія відчуження, активності, субкультури чи вікової стратифікації, зосереджуються на процесах адаптації та взаємодії між особистістю і соціумом у старшому віці. Економічні підходи до старіння висвітлюють трансформацію структури споживання, продуктивності, зайнятості й бюджетного навантаження в умовах зростання частки осіб похилого віку. Демографічна перспектива акцентує на кількісних аспектах — зменшенні народжуваності, збільшенні тривалості життя, зміні вікової піраміди. Систематизація основних теорій і концепцій старіння дає змогу глибше зрозуміти соціально-економічну природу цього явища, а також окреслити аналітичну рамку для подальшого емпіричного дослідження його впливу на структуру національної економіки.

Старіння населення — це не лише демографічне зрушення, пов'язане зі збільшенням частки осіб віком 65+ років у структурі населення, а й комплексний соціально-економічний феномен, що змінює засади функціонування суспільства, ринку праці, систем охорони здоров'я, пенсійного забезпечення і моделі міжпоколіннєвої солідарності. У науковому дискурсі процес старіння досліджується в межах соціальної геронтології, економічної демографії, а також в рамках теорій соціальних трансформацій. Одними з перших, хто заклав методологічну основу цього напрямку, були Г. Холл, Е. Ковдрі, Р. Лінтон і Т. Парсонс [21]. Їхні праці зосереджувалися на зміні статусу особи в процесі

старіння, девальвації соціального капіталу людей похилого віку та формуванні нових соціальних ролей, які не завжди узгоджуються з очікуваннями або інституційними рамками суспільства.

Серед ключових соціологічних концепцій, що формують парадигму осмислення старіння, особливе місце займає теорія відчуження (disengagement theory), запропонована Е. Каммінгсом і У. Генрі [24]. Вона трактує старіння як поступовий, але закономірний процес добровільного або нав'язаного суспільством відходу особи від активної соціальної участі. Основний аргумент авторів — у старості відбувається психологічна і соціальна підготовка до завершення життєвого шляху, яка виявляється через зниження комунікації, втрату професійних функцій і згортання соціальних зв'язків. Ця концепція, хоча й відображає реальні тенденції втрати соціального статусу, критикується за фаталізм і пасивізацію старості, ігнорування варіативності поведінки літніх людей залежно від культури, економічного стану, здоров'я чи рівня освіти.

На противагу, теорія активності (activity theory) Р. Хевігерста і Б. Нойгартен висуває гіпотезу, що задоволеність життям у літньому віці корелює з рівнем збереження соціальних ролей та рівнем активності [30]. Цей підхід набув поширення в політиці успішного старіння, де підкреслюється роль соціальної інклюзії, фізичної та когнітивної активності, безперервної освіти та волонтерства. Теорія є концептуально привабливою, але вразливою до критики через надмірний акцент на індивідуальній відповідальності — вона не враховує інституційні бар'єри, що обмежують активність літніх осіб: низький дохід, вік-дискримінацію на ринку праці, обмежений доступ до цифрових технологій.

Теорія субкультури старіння, запропонована А. Роузом, пояснює, що літні люди, через спільний досвід маргіналізації, формують власну субкультуру — із внутрішніми нормами, звичками і соціальними зв'язками, які є альтернативою домінантній культурі молодших поколінь [41]. Такий підхід цінний з погляду підсилення колективної ідентичності літніх людей, проте він також несе ризик посилення вікової сегрегації, ізоляції та втрати міжпоколінневої інтеграції.

Найбільш структурно насиченою і соціологічно обґрунтованою вважається теорія вікової стратифікації [40], яка трактує суспільство як систему, розділену на вікові когорти, де кожна виконує специфічні соціальні функції, має свої права та обов'язки. Старіння у цьому контексті — це не лише біологічний процес, а й наслідок змін у розподілі соціальних ролей, доступу до ресурсів і можливостей. Такий підхід дозволяє гнучко моделювати взаємозв'язок між демографічною структурою та макроекономічними змінами, наприклад, через зміну структури споживання, податкових баз і моделей зайнятості. Проте й цю теорію критикують за недостатню увагу до індивідуальних траєкторій старіння, культурного контексту та впливу політичних інститутів.

У руслі мікросоціології функціонує теорія символічного інтеракціонізму Дж. Міда, яка акцентує, що старіння — це результат постійної взаємодії між індивідом і соціальним середовищем, де особа набуває нових значень і ролей у відповідь на зміну очікувань та норм [37]. Цей підхід важливий для розробки політик активного старіння, оскільки передбачає двосторонню адаптацію — як суспільства до старших осіб, так і літніх людей до нових умов, особливо в умовах швидкої цифрової трансформації.

Таким чином, сучасне теоретичне поле вивчення старіння населення демонструє еволюцію — від концепцій соціального згортання активності до моделей інтеграції, адаптивності та міжпоколіннєвої солідарності. Жодна з теорій не є універсальною: кожна висвітлює окремий зріз реальності. Саме тому міждисциплінарне узагальнення різних теоретичних підходів стає основою для побудови цілісного аналітичного каркасу дослідження впливу старіння на структуру національної економіки, оскільки воно дозволяє врахувати як соціальну динаміку, так і економічну ефективність у процесі адаптації до демографічних змін.

Плюралізм підходів до розуміння процесу старіння в соціальних науках зумовлює потребу в їхній систематизації. Кожна з ключових теорій — від концепції відчуження до символічного інтеракціонізму — репрезентує унікальний погляд на роль літньої людини в соціумі, її можливості участі в

економіці та вплив на трансформацію інституцій. Для цілісного аналізу явища старіння доцільним є узагальнення провідних теорій у форматі порівняльної таблиці, яка дозволяє не лише окреслити базові ідеї кожного підходу, а й зіставити їхню практичну значущість в умовах сучасних демографічних трансформацій (табл. 1.1).

Таблиця 1.

**Порівняльна характеристика основних соціальних теорій старіння
населення з позицій економічної інтеграції**

Назва теорії (представники)	Ключова ідея	Соціально-рольовий акцент	Економічні наслідки (прямі чи опосередкована дія)	Практичне застосування в політиці	Критичні зауваги
Теорія відчуження	Старіння як добровільне або вимушене усунення індивіда з активного суспільного життя	Втрата соціальних ролей, соціальна ізоляція	Зниження участі в економічній активності, скорочення споживання, збільшення витрат на догляд	Підтримка інституцій геріатричної допомоги, соціальних служб	Пасивізація старості; ігнорування потенціалу активного довголіття
Теорія активності	Старіння як фаза збереження соціальної активності	Збереження ролей, участь у спільнотах, волонтерство	Збереження продуктивного потенціалу, підтримка попиту, зниження фіскального навантаження	Програми активного старіння, інклюзія на ринку праці	Недостатня увага до фізичних обмежень і структурної дискримінації
Теорія субкультури	Літні люди формують власну субкультуру з внутрішніми нормами	Самоідентифікація, культурна автономія, підтримка всередині групи	Формування окремих споживчих ніш, внутрішній ринок товарів для літніх	Розвиток «економіки сивини», silver есопому, цільовий маркетинг	Поглиблення вікової сегрегації, ризик ізоляції
Теорія вікової стратифікації	Суспільство поділене на вікові когорти з різними статусами і ресурсами	Втрата соціального статусу, потреба в нових ролях	Перерозподіл доходів, тиск на пенсійну систему, трансформація ринку праці	Стратегічне планування пенсійної, трудової, соціальної політики	Ігнорує індивідуальну варіативність старіння
Теорія символічного інтеракціонізму	Старіння як процес взаємної адаптації індивіда і соціуму	Нові соціальні ролі, гнучкість у значеннях і очікуваннях	Гнучкі моделі працевлаштування, самозайнятість, соціальне підприємництво	Фасилітація інтеграції, цифрова інклюзія, освіта протягом життя	Високі вимоги до інституційної адаптивності, контекстуалізації

Побудовано автором за даними [25332430414037]

Аналіз теоретичних підходів демонструє, що старіння населення не може розглядатися як одновимірне явище. З одного боку, воно дійсно пов'язане з процесами віддалення від активної економічної діяльності, що є предметом традиційної критики теорії відчуження. З іншого боку, сучасні концепції акцентують на потенціалі активного довголіття, включеності літніх осіб у соціальні й економічні процеси, формуванні «срібної економіки» (silver economy) та політик інклюзивного ринку праці. Теорія вікової стратифікації найбільш повно відображає вплив демографічної структури на макроекономічні показники, а підхід символічного інтеракціонізму — здатність особи адаптуватися до нових соціальних ролей, зокрема в умовах цифровізації.

Значний прорив у переосмисленні старіння як ресурсу, а не тягаря, здійснено в межах сучасної геронтології, яка сформувала нову групу концепцій: «успішного старіння», «активного довголіття» та «продуктивного старіння». Ці підходи не заперечують класичні теорії, але принципово змінюють акценти: старіння розглядається не як фаза втрат і відчуження, а як етап реалізації накопиченого потенціалу, що має безпосередній вплив на формування соціально-економічної політики.

Концепція успішного старіння, запропонована Дж. Роу та Р. Каном [42], сформулювала три основні критерії: низька ймовірність виникнення хронічних захворювань, високий рівень фізичного та когнітивного функціонування, а також активна участь у житті спільноти. Успішне старіння трактується не як виняток, а як досяжна норма за умови соціальної підтримки та індивідуальної відповідальності. Утім, цю модель піддають обґрунтованій критиці [36; 34] за нормативність і надмірну індивідуалізацію відповідальності: вона не враховує впливу нерівного доступу до медичних, освітніх і соціальних ресурсів, а також не охоплює тих, хто через об'єктивні обмеження не може відповідати її ідеалам.

Більш системна інституціоналізована модель запропонована Всесвітньою організацією охорони здоров'я у 2002 році. Концепція активного довголіття ґрунтується на трьох вимірах: участі, безпеці та здоров'ї. ВООЗ розглядає активне старіння не лише як індивідуальний вибір, а як результат дії політик і

соціальних умов, які або стимулюють, або обмежують активність осіб похилого віку. Особливий наголос робиться на продовженні економічної участі — через зайнятість, самозайнятість, неформальний догляд, наставництво. Концепція також включає інші сфери залучення: культурну, громадську, волонтерську, що дає змогу літнім особам зберігати соціальну суб'єктність навіть за межами ринку праці.

Концепцію продуктивного старіння розробили Р. Батлер і А. Глісон [23], акцентуючи на економічній цінності літніх осіб як носіїв знань, досвіду та соціального капіталу. У межах цієї парадигми старіння трактується як джерело позитивного економічного впливу через участь у виробничій, управлінській, освітній або доглядовій діяльності. За даними ОЕСР [38], продовження зайнятості людей віком 60–74 роки має позитивний вплив на ринок праці, продуктивність і пенсійну стійкість. Водночас критики зазначають, що ця модель ризикує редукувати гідність старості до її економічної доцільності, фактично «оцінюючи» людей похилого віку через призму продуктивності.

Сукупно ці концепції суттєво розширюють аналітичну рамку класичних соціальних теорій старіння. Вони фокусуються на збереженні життєздатності, залученості та участі літніх осіб як на стратегічній меті не лише для окремих індивідів, а й для державної політики загалом. Спільною їх тезою є розуміння старіння як трансформації активності, а не її припинення, а також як нового етапу соціального відтворення, в якому особа похилого віку може відігравати продуктивну, наставницьку чи інтеграційну функцію.

Практична цінність цих концепцій полягає в тому, що вони слугують основою для проектування інституційних змін: реформ ринку праці, підтримки довшої професійної активності, стимулювання підприємництва у віковій групі 60+, розвитку інфраструктури «третього віку» (від громадських центрів до lifelong learning), а також для переосмислення принципів міжпоколінньої солідарності. Водночас критичне осмислення цих моделей вимагає врахування структурної соціальної нерівності, ризику цифрової ізоляції, а також недооцінки когнітивних і емоційних особливостей старіння. Тому саме інтерпретативне

поєднання класичних і сучасних підходів створює підґрунтя для комплексного осмислення старіння як соціально-економічного феномена, що потребує інтегративних політик і адаптивних механізмів.

Таким чином, теоретичні підходи до осмислення старіння населення відображають еволюцію наукової думки від пасивної концептуалізації старості як соціального згортання до активного трактування її як фази потенційного зростання, участі та впливу. Класичні соціологічні теорії — від відчуження до вікової стратифікації — акцентують на зміні соціальних ролей і статусів літніх осіб, демонструючи важливість адаптаційних механізмів і ролі суспільних інституцій. Водночас сучасні концепції — успішного, активного та продуктивного старіння — розширюють цю рамку, інтегруючи економічні, політичні й інфраструктурні виміри старіння, підкреслюючи його мультидисциплінарний характер.

Змістовна різновекторність цих підходів не заперечує їхньої взаємодоповнюваності: лише через інтеграцію соціологічних, економічних і демографічних інтерпретацій можна сформувати цілісне уявлення про старіння як системний фактор трансформації національної економіки. У контексті України, де старіння поєднується з депопуляцією, війною та масштабною еміграцією, особливої ваги набуває пошук ефективних моделей соціальної адаптації, реформування ринку праці, пенсійного забезпечення та політик зайнятості. Саме тому теоретичне узагальнення, здійснене в межах цього підрозділу, слугує основою для подальшого формалізованого аналізу — зокрема, визначення методологічних підходів до кількісного оцінювання впливу старіння населення на соціально-економічні процеси, що буде розкрито в наступному параграфі.

1.2. Методологічні засади дослідження впливу демографічних процесів на національну економіку

Дослідження впливу демографічних процесів на національну економіку потребує комплексного методологічного підходу, що інтегрує кількісні, якісні та порівняльні методи аналізу, поєднуючи здобутки демографії, економіки, соціології та статистики. Демографічні зміни — передусім старіння населення, депопуляція, скорочення трудового ресурсу — мають латентний, кумулятивний і довготривалий характер, що ускладнює їхню оцінку у звичайних макроекономічних моделях. Тому обґрунтування методологічної рамки дослідження має базуватись на поєднанні структурно-аналітичного, індексного, економетричного та сценарного підходів.

На першому рівні аналізу застосовується система демографічних індикаторів, які відображають динаміку чисельності населення, його вікову структуру, коефіцієнти народжуваності, смертності, середню та медіанну тривалість життя, а також співвідношення економічно активного населення до пенсіонерів. Центральне значення має коефіцієнт демографічного навантаження, який показує частку осіб віком до 15 та 65+ років у структурі населення та дозволяє кількісно оцінити рівень потенційного тиску на систему соціального забезпечення, охорону здоров'я та державні фінанси. Зокрема, високі значення цього показника корелюють із підвищенням частки фіскальних трансфертів на одну працездатну особу. До базових індикаторів старіння належать також сумарний коефіцієнт народжуваності (TFR), медіанний вік населення, індекс старіння (відношення кількості осіб віком 65+ до кількості дітей віком 0–14 років), а також індекс залежності літніх осіб (old-age dependency ratio, OADR), що є базовим орієнтиром для оцінки стійкості пенсійної системи [46].

Застосування такої системи показників відповідає методологічним підходам провідних міжнародних організацій. Зокрема, згідно зі звітом «Перспективи світового населення 2022» [47] Департаменту з економічних і соціальних питань ООН, до 2050 року кількість осіб віком 65+ у світі перевищить

кількість дітей віком до 15 років, що вимагає радикального перегляду моделей зайнятості, освіти та міжпоколіннєвого фінансування. У дослідженні «Пенсії з першого погляду 2021» [46] Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) показано, що у більшості країн-членів ОЕСР індекс демографічного навантаження досяг критичних значень: наприклад, у Японії він перевищує 48%, у Німеччині — 36%, тоді як в Україні цей показник наближається до 30%, із перспективою швидкого зростання в умовах воєнної та міграційної кризи. Міжнародні порівняння також свідчать, що медіанний вік населення в ЄС у 2022 році сягнув 44,4 років, тоді як в Україні — вже понад 41 рік, що свідчить про синхронізацію з європейською траєкторією старіння, але без відповідного рівня соціально-економічної адаптації. Ці показники, рекомендовані до використання в рамках демографічного моніторингу Світового банку, виступають основою для прогнозування впливу демографічного старіння на державні фінанси, споживчі структури, зайнятість та динаміку накопичення людського капіталу. Таким чином, застосування системи демографічних індикаторів є не лише інструментом статистичної оцінки, а й аналітичною базою для моделювання довгострокових соціально-економічних ризиків у країнах, що входять у фазу швидкого старіння

На другому рівні дослідження доцільним є застосування економіко-демографічного аналізу, який дозволяє виявити взаємозв'язок між демографічними змінами та макроекономічними показниками, такими як реальний ВВП, ВВП на душу населення, зайнятість, продуктивність праці, витрати на охорону здоров'я, пенсійне забезпечення та соціальний захист. Особливо важливо оцінити фіскальний тиск, зумовлений зростанням частки літніх осіб, що фінансуються за рахунок податків з менш численного покоління працездатних. У цьому контексті релевантними є індикатори частки пенсійних витрат у ВВП, соціальних трансфертів на одну особу літнього віку, а також індексу міжпоколіннєвої фінансової залежності (intergenerational dependency index).

Міжнародні дослідження підтверджують, що старіння населення має значний вплив на економічне зростання та державні фінанси. Наприклад, в Японії, де частка осіб віком 65+ перевищує 28%, очікується, що до 2060 року співвідношення пенсіонерів до працездатного населення досягне 80%. Це призводить до зростання витрат на пенсійне забезпечення та охорону здоров'я, що створює додатковий тиск на державний бюджет. У Великій Британії Офіс бюджетної відповідальності попереджає, що національний борг може зрости до 270% ВВП до 2070 року через зростаючі витрати на пенсії та охорону здоров'я. Подібні тенденції спостерігаються і в інших країнах, таких як Франція та Австралія, де старіння населення призводить до збільшення фіскального навантаження та потребує реформування соціальних систем [29; 32; 44].

Таким чином, економіко-демографічний аналіз є ключовим інструментом для розуміння та прогнозування впливу демографічних змін на національну економіку. Він дозволяє виявити потенційні ризики та розробити ефективні стратегії для забезпечення стійкості економіки в умовах старіння населення.

У доповнення до кількісних методів, які забезпечують макроекономічну оцінку впливу демографічних змін, якісні соціологічні інструменти — такі як глибинні інтерв'ю, фокус-групи та експертні опитування серед осіб літнього віку — відіграють ключову роль у розкритті суб'єктивних аспектів старіння. Ці методи дозволяють виявити сприйняття економічної ролі літніх людей, бар'єри їх участі у формальному секторі, практики тіньової зайнятості та рівень доступу до соціальних послуг. Особливо цінними такі дані є в країнах з високим рівнем тінізації економіки, де офіційна статистика не повністю відображає реальні економічні патерни.

Наприклад, дослідження, проведене серед канадських пенсіонерів у сфері освіти, виявило, що учасники фокус-груп висловлювали занепокоєння щодо втрати соціальних ролей та потребу в адаптації до нових життєвих обставин після виходу на пенсію. Вони також підкреслювали важливість підтримки з боку спільноти та доступу до інформації про соціальні послуги [27].

Інше дослідження в Чилі зосереджувалося на аналізі потреб літніх людей у повсякденному житті та виявило, що основними викликами є обмежений доступ до медичних послуг, соціальна ізоляція та недостатня адаптація інфраструктури до потреб старшого населення [26].

Такі якісні дослідження не лише доповнюють кількісні дані, але й надають глибше розуміння соціально-економічних викликів, з якими стикаються літні люди. Вони дозволяють формувати більш ефективні та цілеспрямовані політики, спрямовані на покращення якості життя старшого населення та їх інтеграцію в економічне та соціальне життя суспільства.

Завершальним компонентом методології дослідження виступає **сценарний аналіз**, який дає змогу моделювати вплив альтернативної динаміки демографічних змін на ключові економічні параметри, зокрема в умовах високої невизначеності, властивій воєнному та поствоєнному періодам. Сценарний підхід базується на побудові умовно можливих (baseline), песимістичних (worst-case) та оптимістичних (recovery-driven) сценаріїв, які враховують такі критичні чинники, як зростання або падіння тривалості життя, повернення або відтік трудових мігрантів, зниження народжуваності, інституційна деструкція чи відновлення соціальних систем. В економічному аспекті сценарії деталізують очікувану динаміку ВВП, фіскального навантаження, пенсійних трансфертів і рівня продуктивності, враховуючи різну швидкість структурної адаптації економіки до демографічних шоків.

Міжнародна практика сценарного аналізу в демографії вже давно стала невід'ємним елементом стратегічного планування. Наприклад, у звіті «Перспективи світового населення» [47] застосовується п'ять варіантів оцінки чисельності населення до 2100 року з урахуванням варіацій народжуваності, смертності та міграції. У дослідженні «Фіскальні виклики старіння населення» [28] аналізуються сценарії дефіциту пенсійних систем у країнах G20 з урахуванням різних траєкторій старіння та продуктивності праці. У звіті «Демографічні сценарії для ЄС» [1] розроблено окремі макросценарії для держав-членів ЄС, що враховують варіанти масштабної еміграції, інерційного

старіння та гібридної адаптації до цифрової економіки. Усі ці моделі використовують інтегровані показники — індекси залежності, тривалість життя, коефіцієнти участі у формальній зайнятості, витрати на охорону здоров'я — і є корисними для адаптації в українському контексті.

Особливої уваги в умовах України потребує використання сценарного аналізу в контексті демографічної нестабільності, спричиненої повномасштабною війною. Зміна структури населення, міграційний дисбаланс, різке скорочення народжуваності та відтік молоді з країни вимагають формування прогностичних сценаріїв, які поєднують демографічні й економічні чинники в єдину модель. Такі сценарії мають враховувати гібридний характер трудової активності (формальна, неформальна, дистанційна зайнятість), зміну вікової структури ринку праці, а також ефекти від політик повернення мігрантів та підвищення народжуваності.

Отже, методологічна рамка дослідження впливу демографічних процесів на економіку повинна поєднувати макроекономічну аналітику, демографічне прогнозування, кількісні економетричні оцінки та якісну соціологічну верифікацію результатів. Такий інтегрований підхід дозволяє адекватно оцінити не лише масштаб, а й механізми структурного впливу старіння населення на економічну динаміку, а також сформулювати релевантні стратегії фіскальної, пенсійної та соціальної політики. У наступному розділі ці методологічні положення буде апробовано через аналіз емпіричних даних щодо України в динаміці 2010–2024 років з побудовою прогностичних сценаріїв на середньострокову перспективу.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІКУ

2.1. Демографічні тенденції старіння населення України у 2010–2024 роках

Процеси старіння населення в Україні впродовж останніх півтора десятиліття набули системного характеру та демонструють ознаки стійкої негативної динаміки в ключових демографічних показниках. Це явище має глибоко структурований вплив на економіку, ринок праці, систему соціального забезпечення та довгострокову фінансову стабільність. Старіння у демографічному вимірі проявляється у збільшенні питомої ваги осіб віком 65+, зменшенні частки дітей і молоді, підвищенні медіанного віку населення, а також зниженні сумарного коефіцієнта народжуваності. Водночас, у контексті воєнної ескалації та масової міграції, демографічна структура України зазнала глибоких деформацій, що ще більше прискорило темпи старіння.

Поглиблений аналіз національної демографічної динаміки вимагає оцінки змін у таких критичних індикаторах, як чисельність пенсіонерів, їх частка в структурі населення, співвідношення між економічно активними особами та пенсіонерами, середня очікувана тривалість життя, коефіцієнт народжуваності на 1000 осіб та сумарний коефіцієнт народжуваності на одну жінку. Динаміка цих показників у період 2010–2024 років дозволяє ідентифікувати фазові переходи демографічного старіння — від поступового до прискореного, а також виявити критичні злами, спричинені війною, кризами охорони здоров'я та погіршенням умов відтворення населення.

У таблиці 2.1 представлено узагальнені соціально-демографічні показники України за 2010–2024 роки, які дозволяють простежити ключові тенденції демографічного старіння, виявити структурні ризики для економіки та

сформувати емпіричну основу для подальшого кореляційного та сценарного аналізу.

Таблиця 2.1

**Динаміка соціально-демографічних показників розвитку України
у 2010-2024 роках**

	Чисельність пенсіонерів, млн осіб	Частка пенсіонерів у структурі населення, %	Співвідношення зайнятого населення і пенсіонерів	Середня очікувана тривалість життя, років	Кількість народжених на 1000 населення	Сумарний коефіцієнт народжуваності, на 1 жінку
2010	13,72	29,97	1,40	70,44	10,80	1,44
2011	13,74	30,11	1,40	71,02	11,01	1,46
2012	13,82	30,34	1,39	71,15	11,43	1,53
2013	13,64	30,03	1,42	71,37	11,09	1,51
2014	13,53	31,52	1,34	71,37	10,85	1,50
2015	12,15	28,41	1,35	71,38	10,70	1,51
2016	12,30	28,88	1,32	71,68	9,32	1,47
2017	11,96	28,22	1,35	71,98	9,40	1,374
2018	11,36	26,95	1,44	71,76	8,70	1,301
2019	11,30	26,97	1,47	72,01	8,10	1,228
2020	11,13	26,74	1,43	71,35	7,80	1,217
2021	10,84	26,33	1,44	69,77	7,30	1,16
2022	10,72	32,48	1,24	66,70	6,68	1,00
2023	10,30	33,23	1,30	64,10	6,03	0,85
2024**	10,30	33,20	1,20	64,10	5,70	0,85

*Побудовано автором за даними [12; 13; 14; 15]

** Побудовано на основі доступних оцінок Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України

Для наочнішої інтерпретації структурних змін у демографічному профілі України у 2010–2024 роках доцільно візуалізувати динаміку основних індикаторів старіння населення. Зокрема, показники частки осіб віком 65+, коефіцієнта народжуваності на 1000 осіб та сумарного коефіцієнта народжуваності ілюструють поглиблення демографічної кризи, що поєднує зростання тягаря старіння з паралельним скороченням народжуваності. Побудований графік дає змогу чітко виокремити критичні точки зламу й етапи демографічного переходу (рис, 2.1).

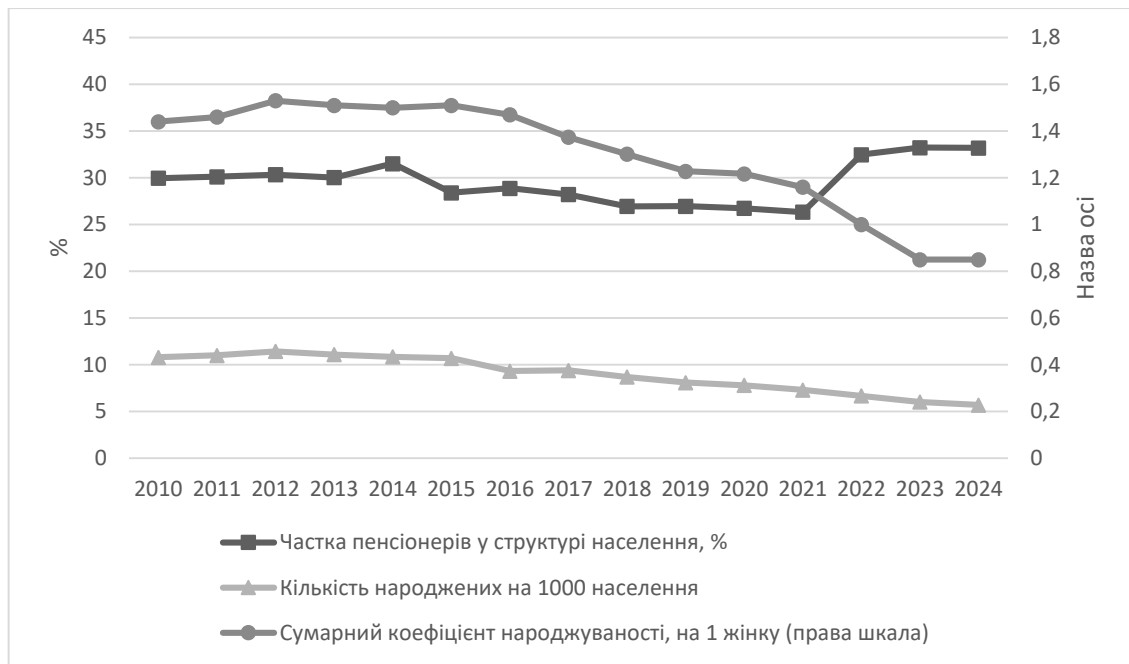

Рис. 2.1. Динаміка демографічних показників старіння в Україні у 2010–2024 роках

*Побудовано автором за даними [12; 13; 14; 15]

На рисунку 2.1 візуалізовано динаміку трьох ключових демографічних індикаторів – частки пенсіонерів у структурі населення, кількості народжених на 1000 осіб та сумарного коефіцієнта народжуваності. Побудова графіка у трьох лініях дозволяє чітко ідентифікувати переломні етапи у 2014, 2020 та 2022 роках, які позначилися на темпах старіння населення. Зокрема, видно стійку тенденцію до зростання частки пенсіонерів та різке падіння показників народжуваності, що формує багатовекторний демографічний тиск на економіку країни.

Аналіз динаміки ключових соціально-демографічних показників України у 2010–2024 роках дозволяє окреслити три фази трансформації вікової структури населення: стабілізаційно-інерційну (2010–2013), латентно-рецесивну (2014–2021) та шокову (2022–2024). Кожна з них має відмінні соціально-економічні характеристики, які формують контекст старіння населення як довгострокової загрози економічній стійкості країни.

У 2010–2013 роках чисельність пенсіонерів залишалася відносно стабільною на рівні понад 13,6 млн осіб, із часткою близько 30% у загальній

структурі населення. З 2014 року, на тлі анексії Криму та збройного конфлікту на сході України, розпочалося зниження абсолютної чисельності пенсіонерів: з 13,53 млн у 2014 році до 10,30 млн у 2023–2024 роках (мінус 3,23 млн осіб або – 23,9%). Це зниження обумовлено як демографічним скороченням, так і перериванням пенсійних виплат на тимчасово окупованих територіях.

Водночас частка пенсіонерів у структурі населення демонструє нестійку динаміку: від 26,3% у 2021 році вона різко зросла до 33,2% у 2023–2024 роках, що є прямим наслідком скорочення загальної чисельності населення (насамперед працездатного віку) через воєнну еміграцію, втрати та погіршення відтворювальних тенденцій. Таким чином, навіть при зниженні абсолютного числа пенсіонерів, структурне навантаження старіння на економіку зростає.

Показник співвідношення економічно активного населення до пенсіонерів знизився з 1,47 у 2019 році до 1,20 у 2024 році, що є істотним симптомом фінансової вразливості. Для порівняння, у стабільних економіках оптимальним вважається співвідношення не нижче 2,5–3. Така динаміка свідчить про стрімке зростання навантаження на платників податків, які утримують пенсійну систему, і створює загрозу її фінансової неспроможності в умовах поточної PAYG-моделі (солідарної системи).

Протягом 2010–2019 років тривалість життя в Україні демонструвала поступове зростання: з 70,4 до 72,0 років. Однак уже з 2020 року, під впливом пандемії COVID-19, а згодом – повномасштабної війни, відбувся її обвальний спад до 64,1 року у 2023–2024 роках. Це найнижчий показник за два десятиліття, який свідчить про погіршення умов життя, обмежений доступ до медичних послуг, зростання смертності серед чоловіків та осіб похилого віку.

Додатково важливим індикатором є медіанний вік населення, який відображає зсув демографічної піраміди в напрямі старшого віку. За оцінками міжнародних інституцій, у 2024 році медіанний вік в Україні перевищив 42 роки, що відповідає характеристикам "старіючого суспільства" за класифікацією ООН. Така вікова структура впливає на продуктивність праці, попит на охорону здоров'я, структуру споживання та формує нові пріоритети у сфері соціальної

політики. У цьому контексті необхідно враховувати і регіональні диспропорції: у низці західних та центральних областей показники старіння значно вищі, ніж у середньому по країні, що вимагає децентралізованих підходів до демографічного реагування.

На відміну від поступового демографічного переходу в країнах Європи, українська траєкторія старіння характеризується одночасною присутністю трьох негативних чинників: швидкого зниження фертильності, скорочення тривалості життя та депопуляційної еміграції. У результаті, Україна опинилася в ситуації, яку в демографічній літературі описують як "демографічний трикутник нестабільності", коли всі ключові компоненти відтворення населення демонструють негативну динаміку. Це створює стійку тенденцію до зменшення людського капіталу та обмежує потенціал економічного зростання, навіть за наявності інвестицій та інституційної підтримки.

Зниження тривалості життя парадоксально певною мірою стримує темпи старіння (за рахунок високої смертності), однак стратегічно це – сигнал деградації людського капіталу та ризик формування передчасної інвалідності, що матиме довгостроковий вплив на продуктивність.

Ситуація з відтворенням населення в Україні набуває критичного характеру. Якщо у 2012 році рівень народжуваності становив 11,43 народжених на 1000 осіб, то вже у 2024 році – лише 5,70, що є історичним мінімумом. Це більш ніж удвічі менше за рівень простого відтворення (необхідно $\approx 13\text{--}14\text{‰}$). Паралельно сумарний коефіцієнт народжуваності знизився з 1,53 (2012) до 0,85 (2023–2024), тобто на 44%. Такий рівень означає, що одна жінка народжує менше однієї дитини за життя, що не має аналогів у повоєнній історії України.

Причини критичного падіння народжуваності в Україні у 2020–2024 роках є комплексними та мають як структурний, так і ситуативний характер. Насамперед, це:

- Масова еміграція молодих жінок репродуктивного віку: за оцінками МОМ та Інституту демографії імені М. В. Птухи, у 2022–2023 роках за кордон виїхало понад 2,5 млн жінок у віці 18–45 років. Це спричинило демографічну

асиметрію та скорочення потенційного репродуктивного контингенту всередині країни.

- Зростання соціально-економічної та екзистенційної невизначеності: війна, втрати, розрив родинних структур і руйнування відчуття безпеки пригнічують репродуктивні плани. Дослідження фертильних установок в умовах конфлікту [6] свідчать, що понад 65% жінок відклали або скасували плани народження дитини через війну.

- Руйнування соціальної інфраструктури: часткова або повна недоступність медичних закладів, дитячих садків, освітніх і соціальних служб знижує мотивацію до материнства. У багатьох регіонах фіксується дефіцит акушерських та педіатричних послуг.

- Психологічні наслідки війни та втрат: посттравматичні стани, хронічний стрес і відсутність довіри до майбутнього знижують рівень внутрішньої суб'єктивної готовності до батьківства. Психологи зазначають появу феномену "репродуктивної апатії", коли створення сім'ї відкладається на невизначений термін.

У такому контексті демографічне старіння в Україні набуває ознак не лише поступового, а й прискореного, кризового процесу. Парадокс полягає в тому, що за зниження абсолютної кількості пенсіонерів, спричиненої демографічною деформацією та скороченням населення, зростає їхня частка в структурі, що сигналізує про порушення демографічної рівноваги. Водночас співвідношення між економічно активним населенням і пенсіонерами знижується, фіскальне навантаження на солідарну пенсійну систему зростає, а тривалість життя скорочується — що в комплексі створює виклик не лише для пенсійної моделі, а й для стійкості національної економіки загалом.

Для кращого розуміння специфіки українського старіння варто провести порівняння з Європейським Союзом, де демографічне старіння є довготривалою тенденцією, зумовленою зростанням тривалості життя й поступовим зниженням народжуваності. На 1 січня 2024 року частка осіб віком 65 років і старше в ЄС становила 21,6%, а медіанний вік — 44,7 років (ec.europa.eu). У період з 2002 по

2022 рік цей показник виріс на 5 п.п. — з 16% до 21% — тобто, ЄС пройшов через стабільну демографічну трансформацію. Коефіцієнт демографічного навантаження (осіб віком 65+/осіб віком 20–64) у країнах Єврозони становив 32,7% у 2020 році (ecb.europa.eu), тоді як в Україні — близько 33% у 2023–2024 роках, що вказує на фактичну синхронізацію з європейським рівнем старіння, але з гіршими соціально-економічними передумовами.

У таблиці 2.2 нижче узагальнено основні демографічні параметри України та ЄС.

Таблиця 2.2

**Порівняльні демографічні характеристики України та країн
Європейського Союзу у 2022–2024 роках**

Індикатор	Україна (2022–2024)	ЄС (2023–2024)
Населення, млн осіб	37,7	449,3
Частка населення 65+, %	18,8 %	21,6 %
Коефіцієнт старіння (65+ / 20–64), %	≈33 %	32,7 %
Сумарний коефіцієнт народжуваності	~0,85	~1,5
Очікувана тривалість життя, років	~64–70	>81

*Побудовано автором за даними [12; 13; 14; 15]

Отже, в Україні темпи старіння населення обганяють адаптаційні можливості економіки, а демографічні параметри вже перевищують порогові значення, які вважаються критичними у моделюванні стійкої соціальної системи. При цьому, на відміну від ЄС, Україна не має фінансового буфера або розвиненої пенсійної архітектури для пом'якшення довгострокових ефектів старіння. Саме тому аналіз структурних наслідків старіння та розробка адаптивних сценаріїв є ключовими завданнями економічної науки в умовах повоєнного відновлення.

Таким чином, демографічні процеси в Україні у 2010–2024 роках демонструють стрімке поглиблення процесу старіння, яке з поступової тенденції трансформувалося у кризовий феномен, зумовлений одночасною дією структурних (низька народжуваність, висока смертність, депопуляція) та

ситуативних (війна, міграційний шок, руйнування інфраструктури) факторів. Відмінною особливістю українського випадку є поєднання демографічного скорочення з високим темпом зростання навантаження на працездатне населення, що унеможлиблює просте перенесення європейських моделей адаптації. Порівняння з країнами ЄС вказує на схожість у темпах зростання частки осіб віком 65+, однак в українському випадку це супроводжується значно гіршими індикаторами фертильності, тривалості життя та соціального захисту. Отже, демографічне старіння в Україні є не лише викликом соціальної політики, а й потужним чинником довгострокового тиску на економічне зростання, стійкість публічних фінансів та ринок праці. У наступному параграфі буде розглянуто, яким чином ці демографічні тенденції корелюють з ключовими економічними показниками країни.

2.2. Вплив старіння населення на ключові економічні показники держави

Старіння населення не лише змінює демографічну структуру країни, а й чинить значний мультиплікативний вплив на макроекономічну динаміку. Зростання частки осіб пенсійного віку, скорочення працездатного населення та підвищення тривалості життя трансформують як систему формування доходів, так і витратну частину державного бюджету. Така демографічна трансформація має подвійний ефект: з одного боку – зменшується обсяг трудових ресурсів і потенціал економічного зростання, з іншого – зростають державні зобов'язання щодо забезпечення соціального добробуту літніх осіб. Особливо чутливими до цих змін виявляються показники реального ВВП, ВВП на душу населення, бюджетні трансферти на соціальний захист і охорону здоров'я, а також витрати на пенсійне забезпечення, які відображають безпосередній тиск старіння на бюджетну сферу.

Зменшення чисельності економічно активного населення в умовах прискореного старіння обумовлює зниження темпів економічного зростання та

зменшення потенціалу споживання, інновацій та інвестицій. Водночас зростає навантаження на фіскальну систему через необхідність фінансування зростаючого обсягу трансфертів – пенсій, медичних послуг, соціального страхування. Податкова база скорочується, а частка осіб, які залежать від державних виплат, – збільшується. У таких умовах бюджетні системи стають вразливішими до структурних дисбалансів, а фінансова стійкість соціальних фондів – критично залежною від ефективності податкової політики, міжбюджетного перерозподілу та темпів економічної адаптації до демографічних реалій. Старіння населення, таким чином, набуває статусу довгострокового обмеження для зростання потенційного ВВП, балансу трудового ринку та фінансової стабільності держави.

У багатьох країнах ЄС спостерігається зниження чисельності працюючих віком 15–64 років, що ускладнює підтримання конкурентоздатності. Україна, почавши старіти раніше за більшість країн Західної Європи, зіткнулася з подвійним демографічним тиском — низькою народжуваністю та високою еміграцією молоді. Низький ефективний вік виходу на пенсію (60 років) і масштабна тіньова зайнятість додатково скорочують базу формальної зайнятості. За даними OECD, лише перед повномасштабною війною кількість пенсіонерів в Україні майже зрівнялася з числом формальних платників внесків, що створює унікальний ризик для пенсійної стабільності. У таких умовах особливого значення набуває політика продовження трудової активності літніх осіб, що в країнах ЄС підтримується фіскальними стимулами, навчанням протягом життя та поступовим підвищенням пенсійного віку.

Для цілісного уявлення про вплив старіння населення на економіку України у 2010–2024 роках доцільним є аналіз динаміки ключових макроекономічних та соціальних показників. У таблиці 2.3 подано узагальнені дані щодо реального ВВП, ВВП на душу населення, видатків на соціальний захист, охорону здоров'я, витрат на пенсійне забезпечення, а також питомої ваги пенсійних виплат у структурі валового внутрішнього продукту, що дозволяє

простежити трансформацію фіскального простору під впливом демографічного старіння.

Таблиця 2.3

**Динаміка показників стану економіки України та видатків на утримання
людей пенсійного віку у 2010–2024 роках**

	Реальний ВВП, млрд дол США (у цінах попереднього року)	ВВП на душу населення, дол США	Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, млрд дол США	Видатки на охорону здоров'я, млрд дол США	Витрати на виплату пенсій, млрд дол	Відношення витрат на виплату пенсій до ВВП, %
2010	141,21	3078,40	8,73	1,10	24,41	17,28
2011	160,47	3704,80	7,97	1,28	26,62	16,59
2012	163,19	4004,80	9,42	1,42	29,52	18,09
2013	176,48	4187,70	11,08	1,61	31,62	17,92
2014	114,84	3104,70	6,78	0,89	20,63	17,97
2015	65,48	2124,70	4,75	0,52	12,20	18,64
2016	79,62	2187,70	5,95	0,49	9,95	12,50
2017	91,95	2638,30	5,43	0,63	11,03	11,99
2018	113,36	3096,60	6,02	0,83	13,19	11,63
2019	142,22	3661,50	8,46	1,49	16,87	11,86
2020	141,65	3751,70	11,97	4,63	17,82	12,58
2021	159,92	4827,80	12,43	6,25	18,16	11,36
2022	119,53	4576,00	13,17	5,70	19,18	16,05
2023	150,89	5181,40	12,83	4,90	20,41	13,52
2024	163,18	5263,87	11,12	4,82	20,66	12,66

*Побудовано автором за даними [12; 13; 14; 15]

Аналіз динаміки показників, представлених у таблиці 2.3, свідчить про наявність системного зв'язку між процесами демографічного старіння населення та змінами у структурі макроекономічних показників України впродовж 2010–2024 років. Основні тенденції демонструють нестабільність економічного зростання, зміну фіскального навантаження на бюджет та еволюцію структури державних витрат.

У 2010–2013 роках Україна демонструвала відносну економічну стабільність: реальний ВВП зріс із 141,2 до 176,5 млрд дол США, а ВВП на душу населення – з 3078 до 4188 дол США. Втім, після 2014 року, внаслідок анексії Криму, війни на Донбасі та загального економічного спаду, ці показники суттєво

знизилися. Найглибший спад припав на 2015 рік – ВВП зменшився до 65,5 млрд дол, а ВВП на душу населення – до 2125 дол США. Подальше відновлення тривало до 2021 року, однак було перерване новим шоком – повномасштабною агресією у 2022 році, внаслідок чого ВВП зновузнизилися до 119,5 млрд дол. Хоча в 2024 році відбувся частковий відновлювальний ріст до 163,2 млрд дол (ВВП на душу – 5263,87 дол), його темпи залишаються недостатніми для нейтралізації ефектів старіння населення.

У структурі державних витрат найпомітніше зростання демонструють пенсійні витрати. Якщо у 2010 році на пенсії було спрямовано 24,4 млрд дол, то у 2024 році — вже 20,7 млрд дол, що в умовах скороченого ВВП і населення означає зростання їхнього фіскального тиску. Пікові значення у відношенні пенсійних витрат до ВВП спостерігалися у 2012 (18,1%), 2015 (18,6%) та 2022 роках (16,05%). Навіть у роки економічного спаду держава була змушена підтримувати відносно високі видатки на пенсійне забезпечення, що свідчить про вразливість солідарної пенсійної системи.

В умовах солідарної пенсійної системи (PAYG) демографічний тиск відображається у зростанні співвідношення пенсіонерів до платників внесків. В ЄС цей показник сягнув 33,9% у 2024 році, а в Україні — майже 1:1. Такий розрив створює хронічний дефіцит Пенсійного фонду, який може поглиблюватися без підвищення пенсійного віку чи запровадження накопичувального компонента. ОЕСР прямо вказує, що без структурних змін пенсійна система України не зможе гарантувати ані фіскальну стійкість, ані адекватність виплат.

Видатки на охорону здоров'я зростали нерівномірно. Особливо помітний сплеск відбувся у 2020–2021 роках у відповідь на пандемію COVID-19 — до 6,25 млрд дол у 2021 році, після чого видатки скоротилися до 4,82 млрд дол у 2024 році, що вказує на обмеженість фіскального простору в умовах одночасного.

Варто зазначити, що зростання частки літніх осіб автоматично збільшує попит на медичні послуги й довгостроковий догляд. ОЕСР прогнозує, що у країнах ЄС частка осіб 65+ зросте до 29% у 2050 році, що істотно підвищить

частку ВВП, яку держава спрямовуватиме на охорону здоров'я. Вже зараз в багатьох країнах відчувається дефіцит медперсоналу, зокрема через старіння самих лікарів (понад третина у ЄС старші 55 років). Для України ці тенденції також актуальні: дефіцит кадрів, обмеженість фінансування та старіння населення створюють ризики втрати доступності медичних послуг для вразливих груп.

Попри флуктуації абсолютних значень, у довгостроковій перспективі спостерігається стабільно висока питома вага соціальних і пенсійних видатків у структурі ВВП. Середнє значення пенсійного навантаження за 2010–2024 роки становить $\approx 14,6\%$, що є високим рівнем для економіки з невеликою податковою базою та високою часткою тіньової економіки.

Загальний тренд вказує на те, що старіння населення вже чинить суттєвий тиск на економіку через збільшення витрат на пенсійне забезпечення та охорону здоров'я, водночас зменшуючи потенціал економічного зростання через скорочення трудових ресурсів. Це зумовлює необхідність перегляду підходів до формування фіскальної політики, реформування пенсійної системи (перехід до накопичувального компоненту), а також інвестування у продовження продуктивного віку населення через підтримку активного довголіття, цифрової інклюзії та охорони здоров'я.

Для проведення комплексного оцінювання впливу демографічного старіння на економічний розвиток держави доцільним є включення до аналізу цілого ряду соціально-демографічних індикаторів. Серед них ключове аналітичне значення мають: чисельність пенсіонерів, їх частка у загальній структурі населення, співвідношення між економічно активним населенням і пенсіонерами, середня очікувана тривалість життя, коефіцієнт народжуваності на 1000 осіб та сумарний показник народжуваності на одну жінку. У сукупності ці індикатори дозволяють реконструювати вікову та трудову структуру населення, а також виміряти тиск, який демографічні зміни чинять на фіскальну систему та макроекономічні параметри.

Застосування кореляційного аналізу між зазначеними соціально-демографічними змінними та основними економічними показниками дозволяє виявити статистичні зв'язки між старінням населення і динамікою валового внутрішнього продукту, бюджетними витратами на соціальний захист, охорону здоров'я, пенсійне забезпечення, а також рівнем добробуту (через ВВП на душу населення). Цей підхід дає змогу кількісно оцінити, наскільки глибоко соціально-демографічна трансформація визначає економічну траєкторію країни.

Кореляційна матриця, побудована на основі даних за 2010–2024 роки з використанням функціоналу MS Excel (табл. 2.4), дає змогу системно інтерпретувати зв'язки між демографічними чинниками та економічними параметрами. Це створює підґрунтя для ідентифікації критичних вузлів демографічного тиску на економіку України, а також для подальшої побудови економетричних моделей і сценарного прогнозування.

Проведений кореляційний аналіз свідчить про наявність сильного позитивного зв'язку між витратами на соціальний захист і рівнем ВВП на душу населення ($r = 0,9168$), що вказує на вагомий роль соціальної підтримки у забезпеченні економічного добробуту громадян. Водночас простежується висока позитивна кореляція між обсягом пенсійних виплат та реальним ВВП ($r = 0,8344$), що підкреслює значення соціальних трансфертів як стабілізаційного чинника економічного циклу. Втім, у контексті України цей ефект обмежений низьким рівнем пенсійного забезпечення: витрати на пенсії впродовж аналізованого періоду коливалися в межах 11–18% від ВВП, що з одного боку знижує навантаження на бюджет, але водночас ставить під сумнів достатність соціальної допомоги для задоволення базових потреб літніх людей.

Кореляції між чисельністю пенсіонерів і макроекономічними індикаторами – реальним ВВП ($r = -0,3544$) та ВВП на душу населення ($r = -0,3831$) – виявилися відносно низькими й не підтвердили жорсткої залежності, яку припускають класичні теорії старіння. Така ситуація пояснюється специфікою української пенсійної системи: за офіційною статистикою, більшість пенсіонерів отримують виплати нижчі за прожитковий мінімум, а за

даними Пенсійного фонду України понад 8 млн пенсіонерів мають щомісячні доходи менш як 155 дол. США — тобто нижчі за глобальний поріг бідності (≈ 5 дол./день). Таким чином, навіть за наявності великої кількості пенсіонерів, вплив їхніх витрат на макроекономічні агрегати залишається обмеженим.

Таблиця 2.4

Результати кореляційного аналізу впливу старіння населення на економічні показники України у 2010-2024 роках

	Реальний ВВП, млрд дол США (у цінах попереднього року)	ВВП на душу населення, дол США	Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, млрд дол США	Видатки на охорону здоров'я, млрд дол США	Витрати на виплату пенсій, млрд дол США	Відношення витрат на виплату пенсій до ВВП, %	Чисельність пенсіонерів, млн осіб	Частка пенсіонерів у структурі населення, %	Співвідношення зайнятого населення і пенсіонерів	Середня очікувана тривалість життя	Кількість народжених на 1000 населення	Сумарний коефіцієнт народжуваності, на 1 жінку
Реальний ВВП, млрд дол США (у цінах попереднього року)	1											
ВВП на душу населення, дол США	0,7804	1										
Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, млрд дол США	0,6926	0,9168	1									
Видатки на охорону здоров'я, млрд дол США	0,3974	0,8069	0,8881	1								
Витрати на виплату пенсій, млрд дол США	0,8344	0,5293	0,4702	0,0869	1							
Відношення витрат на виплату пенсій до ВВП, %	0,0895	-0,0907	-0,0730	-0,2958	0,6042	1						
Чисельність пенсіонерів, млн осіб	0,1733	-0,3544	-0,3831	-0,6634	0,5765	0,7056	1					
Частка пенсіонерів у структурі населення, %	0,1332	0,3302	0,2844	0,1119	0,4303	0,5630	0,1890	1				
Співвідношення зайнятого населення і пенсіонерів	0,4292	-0,0132	-0,0806	-0,1744	0,1809	-0,2603	0,1650	-0,7467	1			
Середня очікувана тривалість життя, років	-0,2185	-0,6924	-0,6679	-0,6885	-0,1297	0,0066	0,5087	-0,6686	0,5963	1		
Кількість народжених на 1000 населення	-0,0236	-0,5371	-0,5734	-0,7788	0,3955	0,6802	0,9516	0,0155	0,2224	0,6519	1	
Сумарний коефіцієнт народжуваності, на 1 жінку	-0,1757	-0,6815	-0,6740	-0,8078	0,1840	0,5029	0,8646	-0,2030	0,2869	0,8120	0,9545	1

*Побудовано автором за даними [12; 13; 14; 15]

Додатковим пояснювальним чинником є високий рівень неформальної економіки. За оцінками різних джерел, частка тіньового сектору в структурі ВВП України становить 30–50%, що означає неповне відображення продуктивності праці, споживання і доходів у національній статистиці. Це частково пояснює обмежений зв'язок між демографічними змінними й офіційними економічними

показниками: значна частка населення працює поза межами зареєстрованого ринку праці та не бере участі у формуванні пенсійного страхового ресурсу.

Варто також звернути увагу на те, що частка пенсіонерів у населенні має помірну позитивну кореляцію з питомими соціальними витратами, однак вона не є вирішальним чинником формування економічної динаміки. Водночас старіння населення може знижувати загальну продуктивність праці через вікові обмеження гнучкості, цифрових навичок та схильності до інновацій. ОЕСР зазначає, що участь людей старших вікових груп у підприємництві та технологічних стартапах залишається нижчою, ніж у середньовікових груп. Це означає, що без підтримки навчання протягом життя та спеціальних стимулів, інноваційна динаміка економіки може сповільнюватися.

Натомість негативна залежність між середньою тривалістю життя та ВВП на душу населення ($r = -0,6924$) свідчить про складність забезпечення економічної ефективності в умовах збільшення тривалості життя без належного реформування систем соціального захисту. Аналогічний зв'язок зафіксовано і з сумарним коефіцієнтом народжуваності ($r = -0,6815$), що вказує на зменшення частки молодого працездатного населення в загальній структурі та посилення демографічного навантаження.

Загалом результати кореляційного аналізу демонструють специфічний характер впливу демографічного старіння на економіку України. У контексті обмежених соціальних виплат і масштабної тінізації економіки, демографічні зміни поки що не справляють очікуваного негативного ефекту на макроекономічні агрегати. Водночас, саме соціальні трансферти — особливо в сфері охорони здоров'я та пенсійного забезпечення — відіграють ключову роль у підтримці рівня життя вразливих груп населення, а тому потребують системного удосконалення в межах фіскальної та соціальної політики в умовах старіння населення.

Отже, аналіз динаміки ключових макроекономічних показників України у 2010–2024 роках демонструє, що процеси демографічного старіння вже справляють відчутний структурний вплив на економіку країни. Поступове

скорочення економічно активного населення на фоні зростання потреб у соціальних трансфертах для осіб пенсійного віку призводить до трансформації витратної частини бюджету, зростання фіскального навантаження та посилення тиску на солідарну пенсійну систему. Водночас особливості української економіки — зокрема низький рівень пенсійного забезпечення та масштабна тінізація — частково нівелюють класичні економічні ефекти старіння, водночас створюючи приховані ризики для соціальної стійкості. За цих умов необхідною є системна модернізація державної політики з урахуванням прогнозних демографічних трендів, орієнтована не лише на утримання фіскальної збалансованості, а й на підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів у сфері соціального захисту, охорони здоров'я та підтримки активного довголіття.

РОЗДІЛ 3

ПРОГНОЗУВАННЯ ВПЛИВУ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ НА ЕКОНОМІКУ ТА ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Сценарний аналіз впливу демографічних змін на економіку України до 2028 року

Для оцінки потенційного впливу демографічних змін на економічну динаміку України до 2028 року доцільним є використання сценарного підходу, що враховує відмінні траєкторії розвитку залежно від політичної стабілізації, масштабів міграції, рівня народжуваності та тривалості життя. У межах такого аналізу моделюються два альтернативні сценарії: песимістичний (кризовий) і оптимістичний (відновлювальний), кожен з яких базується на низці припущень, що стосуються демографічної структури населення та економічної адаптивності держави.

Демографічні параметри сценаріїв

Песимістичний сценарій передбачає зменшення чисельності населення з 31 млн у 2024 році до 27 млн у 2028 році через подальшу еміграцію, низький рівень народжуваності (0,5 дитини на жінку) та втрати внаслідок війни. Число пенсіонерів зростає до 11 млн, при цьому середня тривалість життя знижується до 64 років. Такий сценарій означає поглиблення фіскального навантаження на бюджет та зниження соціальної стійкості.

Оптимістичний сценарій базується на припущенні щодо стабілізації післявоєнної ситуації, що сприяє поверненню мігрантів, реінтеграції тимчасово окупованих територій та поступовому зростанню населення до 34 млн осіб. Тривалість життя зростає до 70 років, коефіцієнт народжуваності підвищується до 1,3, а частина пенсіонерів (до 3 млн) продовжує брати участь в економічному житті, зменшуючи тиск на пенсійну систему.

Методологія прогнозування ключових економічних індикаторів

Розрахунок базових економічних показників здійснюється на основі функціональних залежностей від демографічних змін із урахуванням темпів міграції, продуктивності праці та фіскальних витрат.

Розрахунок ВВП на душу населення:

$$\text{ВВП на душу населення} = \text{Реальний ВВП} / \text{Чисельність населення}$$

У песимістичному сценарії передбачається щорічне зниження реального ВВП на 5% внаслідок війни та еміграції, тоді як в оптимістичному — зростання на 7–10% щорічно завдяки повоєнному відновленню.

Витрати на соціальний захист:

$$\text{Соціальні витрати} = \alpha_1 * P + \alpha_2 * LE$$

де P – кількість пенсіонерів, LE – тривалість життя, α_1 і α_2 - структурні коефіцієнти залежності витрат від соціальних категорій (визначаються на основі 2024 року як базового).

Витрати на охорону здоров'я:

$$\text{Витрати на здоров'я} = \beta_1 * N + \beta_2 * LE$$

де N – чисельність населення. У песимістичному сценарії зменшення кількості населення та тривалості життя обмежує ріст витрат, хоча фактичне навантаження на систему охорони здоров'я зростає.

Пенсійні витрати:

$$\text{Пенсійні витрати} = P * SP$$

де SP – середній розмір пенсії. У песимістичному сценарії зберігається низький рівень пенсій (150 дол. США), тоді як в оптимістичному зростає до 200 дол., частково компенсуючись трудовою активністю частини пенсіонерів.

Для підвищення прозорості та відтворюваності сценарного аналізу впливу демографічних змін на економіку України до 2028 року доцільно систематизувати використовувані розрахункові формули у форматі текстової таблиці. Це дозволяє адаптувати їх для автоматизованих розрахунків у табличних редакторах (наприклад, Excel) та забезпечити уніфіковану методологічну основу для прогнозування ключових показників. У таблиці нижче

наведено назви індикаторів, опис логіки розрахунку та математичну формулу (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Базові формули сценарного аналізу в демографіко-економічному
прогнозуванні до 2028 року**

Показник	Формула	Пояснення
Чисельність пенсіонерів	$\text{Пенсіонери}_{t+1} = \text{Пенсіонери}_t + \Delta \text{Міграційний баланс} - \Delta \text{Смертність}$	Розраховується з урахуванням міграції та смертності
Реальний ВВП	$\text{ВВП}_{t+1} = \text{ВВП}_t \times (1 \pm \Delta \text{Продуктивність} / 100)$	Зростання або падіння залежно від продуктивності
ВВП на душу населення	$\text{ВВП на душу населення} = \text{ВВП} / \text{Населення}$	Співвідношення загального ВВП до чисельності населення
Витрати на пенсії	$\text{Пенсії} = \text{Пенсіонери} \times \text{Середня пенсія}$	Продукт кількості пенсіонерів та розміру пенсії
Частка пенсій у ВВП	$\text{Пенсійне навантаження} = \text{Пенсії} / \text{ВВП} \times 100$	Показує частку пенсійних витрат у ВВП
Частка пенсіонерів у населенні	$\text{Частка пенсіонерів} = \text{Пенсіонери} / \text{Населення} \times 100$	Визначає відсоток пенсіонерів у загальному населенні
Коефіцієнт зайнятості	$\text{Коефіцієнт} = \text{Зайняті} / \text{Пенсіонери}$	Показує економічну залежність між працюючими та пенсіонерами

Розрахунки песимістичного сценарію базуються на припущеннях щодо продовження негативних демографічних і макроекономічних тенденцій, спричинених війною, еміграцією, тривалою невизначеністю та обмеженою здатністю держави до ефективної реакції на виклики. У цьому сценарії чисельність населення знижується до 26,5 млн осіб, середня тривалість життя скорочується до 63,5 років, а коефіцієнт народжуваності падає нижче 0,5 дитини на одну жінку. Економіка стискається під впливом втрати трудових ресурсів,

зниження продуктивності, вичерпання фіскальних резервів і зростання соціального навантаження. У таблиці 3.2 представлено прогнозовані значення ключових демографічних та економічних показників, що відображають тиск старіння населення на економічну систему в умовах деструктивного розвитку подій.

Таблиця 3.2

**Песимістичний сценарій впливу старіння населення на економіку України
у 2026–2028 роках**

Показник	2026	2027	2028
Реальний ВВП, млрд дол США	110,00	100,00	95,00
ВВП на душу населення, дол США (населення 27 млн)	4074,07	3703,70	3518,52
Видатки на соціальний захист, млрд дол США	15,00	16,00	17,00
Видатки на охорону здоров'я, млрд дол США	5,20	4,80	4,60
Витрати на виплату пенсій, млрд дол США	22,50	23,00	23,50
Пенсійне навантаження, %	20,45	23,00	24,74
Кількість пенсіонерів, млн осіб	10,85	11,00	11,20
Частка пенсіонерів у структурі населення, %	40,18	42,00	42,59
Співвідношення зайнятого населення і пенсіонерів	1,15	1,10	1,05
Середня очікувана тривалість життя, років	64	64	63,5
Кількість народжених на 1000 населення	5,80	5,50	5,20
Сумарний коефіцієнт народжуваності	0,50	0,50	0,48

*Побудовано автором за даними [12; 13; 14; 15]

У песимістичному сценарії відбувається системне падіння макроекономічних показників унаслідок зменшення населення, занепаду продуктивності та зростання соціального навантаження. Пенсійне навантаження на ВВП зростає майже до 25%, що створює загрозу фіскальної нестабільності. Паралельно фіксується скорочення народжуваності та середньої тривалості життя, що поглиблює демографічну кризу. Співвідношення між економічно активним населенням і пенсіонерами до 2028 року наближається до 1:1, що фактично позбавляє економіку можливостей для сталого фінансування солідарної пенсійної системи.

Оптимістичний сценарій ґрунтується на припущенні про завершення війни до середини 2025 року, поступове повернення мігрантів, реінтеграцію окупованих територій, активізацію повоєнного відновлення, інвестиційні вливання, реформу пенсійної системи та посилення соціальної інфраструктури. За такого розвитку подій чисельність населення зростає до 34 млн, тривалість життя поступово збільшується до 71 року, а сумарний коефіцієнт народжуваності перевищує 1,3 дитини на одну жінку. В умовах економічного зростання та зростання продуктивності ВВП на душу населення демонструє позитивну динаміку, при цьому пенсійне навантаження на бюджет знижується завдяки зростанню частки працюючих пенсіонерів і загальної економічної активності. У таблиці 3.3 наведено прогнозні значення ключових показників, які ілюструють поступову стабілізацію демографічної ситуації та відновлення економіки в умовах демографічного старіння.

Таблиця 3.3

**Оптимістичний сценарій впливу старіння населення на економіку України
у 2026–2028 роках**

Показник	2026	2027	2028
Реальний ВВП, млрд дол США	190,00	220,00	250,00
ВВП на душу населення, дол США (населення 34 млн)	5588,23	6470,59	7352,94
Видатки на соціальний захист, млрд дол США	14,00	14,50	15,00
Видатки на охорону здоров'я, млрд дол США	6,20	6,50	6,80
Витрати на виплату пенсій, млрд дол США	20,50	21,00	21,50
Пенсійне навантаження, %	10,79	9,55	8,60
Кількість пенсіонерів, млн осіб	10,85	11,00	11,15
Частка пенсіонерів у структурі населення, %	31,91	32,35	32,79
Співвідношення зайнятого населення і пенсіонерів	1,45	1,50	1,55
Середня очікувана тривалість життя, років	69	70	71
Кількість народжених на 1000 населення	8,00	8,50	9,00
Сумарний коефіцієнт народжуваності	1,25	1,30	1,35

*Побудовано автором за даними [12; 13; 14; 15]

У разі досягнення макрофінансової стабільності та повернення трудових мігрантів, економіка України демонструє позитивну динаміку: реальний ВВП

зростає до 250 млрд дол США, а пенсійне навантаження знижується до безпечного рівня 8,6% ВВП. Покращення показників тривалості життя та фертильності свідчать про поступове відновлення демографічної рівноваги. Завдяки зростанню співвідношення економічно активних до пенсіонерів та помірній інфляції соціальних витрат зберігається стійкість державних фінансів, а основа для реформування пенсійної системи виглядає значно перспективнішою, ніж у базовому чи песимістичному варіантах.

Отже, проведений сценарний аналіз чітко демонструє, що вплив демографічних чинників на економічну стабільність України є багатовимірним і системним. Песимістичний сценарій формує високу ймовірність поглиблення фіскального дисбалансу, скорочення ВВП на душу населення, зниження ефективності соціальних трансфертів і дестабілізації пенсійної системи. У цьому випадку демографічне старіння перестає бути лише соціальним явищем і перетворюється на структурний чинник макроекономічної вразливості.

Натомість оптимістичний сценарій відкриває можливості для пом'якшення ефектів старіння через модернізацію соціальної політики, стимулювання економічної активності пенсіонерів, розвиток "економіки довголіття" та покращення демографічних індикаторів унаслідок зростання народжуваності й тривалості життя. Така траєкторія розвитку є досяжною лише за умови комплексної міжвідомчої координації демографічної, економічної, міграційної та пенсійної політики.

Таким чином, старіння населення в Україні виступає не тільки викликом, але й потенційним драйвером трансформацій. За належного стратегічного управління, підкріпленого даними сценарного моделювання, держава може перетворити демографічну загрозу на імпульс для інституційного оновлення, інклюзивного економічного зростання та побудови стійкої моделі соціального добробуту. Застосування сценарного підходу дозволяє не лише оцінити ризики, а й сформулювати практичні шляхи адаптації економіки до нової демографічної реальності.

3.2. Напрями вдосконалення економічної політики в умовах старіння населення

Старіння населення як довгострокова демографічна тенденція формує нові виклики для економічної політики держави, потребуючи адаптації фіскальних, соціальних і трудових стратегій. У контексті України цей процес супроводжується скороченням чисельності працездатного населення, зростанням частки пенсіонерів, підвищенням навантаження на систему солідарного пенсійного забезпечення та зниженням потенціалу економічного зростання. Традиційні підходи, орієнтовані на утримання статус-кво, більше не забезпечують фіскальної стійкості, соціальної справедливості та ефективного використання людського капіталу. У цьому зв'язку необхідна переорієнтація економічної політики в напрямі структурної трансформації пенсійної системи, стимулювання трудової активності літніх осіб, зміцнення системи охорони здоров'я, а також підтримки демографічного відтворення через інституційну модернізацію й інвестиції в соціальну інфраструктуру.

В умовах демографічного старіння та зростаючого фіскального навантаження на солідарну пенсійну систему України виникає нагальна потреба у впровадженні багаторівневої пенсійної моделі. Ця модель повинна включати обов'язкову накопичувальну систему та стимулювати розвиток недержавного пенсійного забезпечення.

Солідарна система, яка базується на міжпоколінній передачі ресурсів, стає все менш стійкою через скорочення бази платників і зростання кількості отримувачів виплат. За даними дослідження Липка Н.О., ефективна пенсійна система можлива лише за умови поєднання трьох рівнів: солідарного, обов'язкового накопичувального та добровільного недержавного пенсійного забезпечення [5]. Це дозволить зменшити фіскальне навантаження, диверсифікувати джерела фінансування виплат і зменшити залежність від державного бюджету.

У 2025 році в Україні планується пенсійна реформа, яка передбачає запровадження обов'язкової накопичувальної системи. Законопроект №9212 передбачає обов'язкову участь у системі накопичувального пенсійного забезпечення працюючих осіб до досягнення ними 55 років та обов'язкову сплату роботодавцями пенсійних внесків на користь таких найманих працівників за ставками 1%, 1,5%, 2% від суми заробітної плати працівників. Держава буде співфінансувати такі внески на паритетних засадах за рахунок коштів державного бюджету [20].

Недержавні пенсійні фонди (НПФ) відіграють ключову роль у формуванні третього рівня пенсійної системи. Однак їх розвиток в Україні стикається з низкою проблем, зокрема низкою фінансовою обізнаністю населення та обмеженим доступом до фінансових інструментів. За даними дослідження Зеленко Н.М. та Зеленко В.А., більшість громадян не сприймають недержавне пенсійне забезпечення як альтернативу державній системі, що гальмує розвиток цього сегменту. Для стимулювання розвитку НПФ необхідно підвищувати фінансову грамотність населення та забезпечити прозорість і надійність їх діяльності [3].

Міжнародний досвід свідчить про ефективність багаторівневих пенсійних систем. Наприклад, у Швеції накопичувальна пенсія залежить від зарплати працівника, який відраховує 2,5% від доходу на індивідуальний рахунок, а пенсійний фонд контролюється Міністерством фінансів. В Україні впровадження подібної системи дозволить забезпечити стабільність пенсійного забезпечення в умовах демографічних викликів [8].

Таким чином, для забезпечення стійкості пенсійної системи України необхідно впровадити багаторівневу модель, яка включає солідарний, обов'язковий накопичувальний та добровільний недержавний компоненти. Це дозволить зменшити фіскальне навантаження, підвищити рівень пенсійного забезпечення та забезпечити фінансову стабільність у довгостроковій перспективі.

Розширення системи охорони здоров'я в умовах старіння населення вимагає не лише інфраструктурного підсилення, а й концептуального переосмислення моделі надання медичних послуг. Зокрема, в умовах стрімкого зростання частки осіб віком 65+ необхідно переходити від реактивної моделі лікування до проактивної — зорієнтованої на запобігання ускладненням, раннє виявлення хронічних станів і персоналізований супровід пацієнта. Особливої ваги набуває система комплексного геріатричного менеджменту, яка дозволяє адаптувати протоколи лікування під потреби осіб старшого віку з мультиморбідністю.

На практиці це передбачає інтеграцію медичних і соціальних послуг, зокрема через впровадження мультидисциплінарних команд — лікарів, медичних сестер, соціальних працівників і психологів, які координують догляд за пацієнтом. Важливим інструментом є розвиток телемедицини, особливо в умовах обмеженого доступу до медичних закладів через війну або слабку інфраструктуру в сільській місцевості. За даними ОЕСР, країни, які розвивали віддалений моніторинг хронічних хвороб (Ізраїль, Канада, Швеція), змогли скоротити витрати на госпіталізацію літніх пацієнтів до 20% у середньостроковій перспективі [31].

Крім того, розбудова системи довготривалого догляду потребує зміни фокусу з інституційного (будинки-інтернати, стаціонари) на децентралізований — з упором на мобільні команди підтримки вдома, денні центри перебування та соціально-медичне волонтерство. У моделі ЄС такі послуги фінансуються за принципом «гроші йдуть за пацієнтом» (patient-centered funding), що дозволяє спрямовувати ресурси туди, де потреба найбільша [35]. В Україні ж більшість витрат і далі зосереджені на стаціонарному сегменті, що є менш ефективним і дорожчим для державного бюджету.

Таким чином, у сучасних умовах оновлення системи охорони здоров'я має спиратися на поєднання профілактики, діджиталізації та децентралізації послуг. Це дозволить не лише адаптувати систему до нових демографічних викликів, а й

забезпечити економічну стійкість медичних видатків у довгостроковій перспективі.

Розвиток демографічно орієнтованої економічної політики є ключовим чинником у відповіді на виклики старіння населення. Підвищення народжуваності в умовах глибокої демографічної депресії потребує комплексних заходів, які виходять за межі традиційної соціальної підтримки. Міжнародний досвід (наприклад, Франція, Швеція, Південна Корея) показує, що ефективна демографічна політика базується на поєднанні грошових стимулів (допомога при народженні, пряма підтримка доходу сімей) та нефінансових заходів — доступності якісної інфраструктури для догляду за дітьми, гнучких трудових форматів, соціальної реклами сімейних цінностей [43]. В Україні важливо розширити дію програм «єМалятко», «Пакунок малюка» та ініціювати додаткові програми підтримки багатодітних і молодих сімей із гарантованими механізмами реалізації в умовах бюджетних обмежень.

Водночас політика стримування еміграції має стати окремим пріоритетом. За даними МОМ, понад 6,5 млн українців перебувають за кордоном, з яких значна частина — люди репродуктивного віку з високим рівнем освіти та професійної кваліфікації [45]. Держава повинна запровадити комплекс заходів з «утримання талантів» (talent retention) — від податкових пільг для молодих спеціалістів у пріоритетних секторах до інвестування у створення висококваліфікованих робочих місць на базі індустріальних парків, цифрової економіки та регіонального розвитку. Необхідною умовою є також прозора кадрова політика в держсекторі та мотиваційна заробітна плата в системі освіти й медицини, що часто стають «вікнами» для трудової міграції.

Інвестиції в людський капітал мають бути націлені не лише на кількісні аспекти (підвищення народжуваності), а й на якість робочої сили. Програми безперервного навчання (lifelong learning), цифрової грамотності, професійної переорієнтації для осіб віком 45+, а також підтримка STEM-освіти для молоді мають стати пріоритетом освітньої політики. Старіння населення вимагає переформатування освітньої парадигми — від класичного молодіжного фокусу

до інклюзивного підходу, де освіта доступна для всіх поколінь. Це сприятиме підвищенню продуктивності праці, адаптації літніх працівників до цифрових трансформацій і зменшенню вікової дискримінації на ринку праці.

Таким чином, ефективна демографічна політика в умовах старіння населення передбачає одночасну реалізацію трьох стратегічних напрямів: стимулювання народжуваності через зміцнення сімейної політики; обмеження еміграційного відтоку через інституційну привабливість трудового ринку; розширення інвестицій у людський капітал усіх вікових груп. Такий триєдиний підхід забезпечить не лише демографічну стабілізацію, а й довгострокову економічну конкурентоспроможність держави.

У відповідь на демографічні виклики, пов'язані зі старінням населення, державна фінансова політика має трансформуватися у напрямі більшої міжчасової збалансованості та адаптивності. Зростання витрат на пенсійне забезпечення, охорону здоров'я та соціальні трансферти вимагає не лише поточних заходів економії, а й стратегічного переосмислення інструментів бюджетного управління. Ключовим є впровадження середньострокового бюджетного планування, яке враховує вікову структуру населення та проєктується на 5–10 років наперед. Такий підхід дозволяє не лише прогнозувати дефіцити, пов'язані зі старінням, а й запобігати фінансній нестабільності через завчасне коригування податкових і видаткових параметрів.

Особливої ваги набуває розвиток програмно-цільового методу (ПЦМ) у плануванні видатків, що забезпечує гнучке перерозподілення бюджетних ресурсів на основі результативних показників. У контексті старіння це дає змогу ефективніше фінансувати програми профілактики хронічних захворювань, довготривалого догляду та соціальної підтримки осіб похилого віку. Крім того, оптимізація трансфертної політики, зокрема шляхом адресності субсидій, дозволяє зменшити неефективні витрати й спрямовувати кошти на вразливі категорії.

У міжнародній практиці зростає інтерес до створення фіскальних буферів, зокрема спеціалізованих стабілізаційних фондів, які можуть акумулювати надлишкові доходи в періоди економічного зростання. Так, у Норвегії функціонує Government Pension Fund Global, який інвестує доходи від нафти й газу у глобальні активи з метою підтримки пенсійної системи в майбутньому. У Японії, яка має найстаріше населення у світі, діє система спеціального резервного фонду для компенсації дефіциту соціального страхування у роки демографічного навантаження. Такі фонди можуть слугувати основою для впровадження «фонду довголіття» в Україні, що дозволив би згладжувати міжгенераційні фіскальні ризики в умовах швидкого старіння.

Таким чином, макрофіскальна адаптація до демографічних змін потребує поєднання інструментів стратегічного планування, орієнтованого бюджетування та антикризових резервів, що разом формують основу довгострокової економічної стійкості в умовах демографічного тиску.

ВИСНОВКИ

У результаті комплексного теоретико-емпіричного дослідження проблеми старіння населення та його впливу на структуру національної економіки було досягнуто низку аналітичних, методологічних і прикладних результатів, що дозволяють сформулювати такі узагальнення.

1. Старіння населення постає як складний багатовимірний процес, що виходить за межі традиційного демографічного тлумачення і включає глибокі соціальні, економічні та інституційні трансформації. Його вплив охоплює структуру ринку праці, систему соціального захисту, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, а також детермінує потребу в адаптації бюджетної та фінансової політики. Такий підхід засвідчує, що демографічне старіння є не просто об'єктом статистичного аналізу, а потужним чинником структурної перебудови національної економіки в умовах міжпоколіннєвих дисбалансів.

2. Аналіз класичних соціологічних теорій старіння (від теорії відчуження до вікової стратифікації) виявив, що жодна з них не є універсальною, але кожна висвітлює специфічний аспект соціальної адаптації осіб похилого віку. Теорії активності, субкультури та символічного інтеракціонізму підкреслюють роль соціальної включеності та мобільності в літньому віці, тоді як підходи вікової стратифікації акцентують на макроструктурних ефектах старіння для економіки. Їх порівняльна характеристика дозволила сформулювати інтегративну аналітичну рамку, яка є основою для подальшого вивчення соціально-економічних наслідків старіння.

3. Сучасні концепції активного, успішного та продуктивного старіння, що сформувалися в рамках геронтології та соціальної політики, суттєво розширюють теоретичне поле дослідження, зміщуючи акценти з пасивного споживання ресурсів до активної участі осіб літнього віку в економіці та суспільстві. Ці концепції відкривають нові аналітичні горизонти для переосмислення старіння як ресурсу соціального капіталу, підвищення продуктивності та довготривалої зайнятості, що є критично важливим в умовах демографічної трансформації України. Їх інтеграція з класичними теоріями

створює міждисциплінарну методологічну базу для аналізу структурного впливу старіння на економічну динаміку.

3. Встановлено, що в Україні у 2010–2024 роках процес демографічного старіння перейшов із фази поступової еволюції до шокової трансформації. Незважаючи на скорочення абсолютної кількості пенсіонерів, їх частка у загальній структурі населення сягнула 33%, при цьому співвідношення економічно активного населення до пенсіонерів знизилося до критичного рівня 1,2. Ці зрушення супроводжуються скороченням тривалості життя до ≈ 64 років і падінням коефіцієнта народжуваності до 0,85, що є ознаками системної демографічної деградації та посилюють фіскальний тиск на пенсійну систему.

4. На основі емпіричного аналізу ідентифіковано три фази динаміки старіння населення — інерційно-стабільну (2010–2013), латентно-рецесивну (2014–2021) і шоківу (2022–2024), кожна з яких характеризується власною траєкторією трансформації вікової структури, темпів зменшення працездатного населення та фіскального навантаження. Особливої ваги набули воєнні чинники, міграція та зниження життєвих стандартів, які радикалізували демографічні ризики.

5. Встановлено, що економічний вплив старіння має відкладений характер: короткостроково демографічні зміни лише опосередковано впливають на ВВП, проте в середньо- та довгостроковій перспективі вони обумовлюють зростання соціальних видатків, уповільнення темпів зростання продуктивності та ризик хронічного дефіциту Пенсійного фонду. Кореляційний аналіз підтвердив сильні зв'язки між старінням, соціальними витратами та зниженням фертильності, тоді як слабкий зв'язок із ВВП пояснюється значною тінізацією економіки й низьким рівнем пенсійних доходів.

6. Виявлено, що специфіка української економіки — зокрема, висока частка тіньової зайнятості, недофінансованість пенсійної системи та нерівномірний доступ до медичних і соціальних послуг — істотно модифікує класичні моделі впливу демографічного старіння на економіку. За цих умов традиційні індикатори демографічного навантаження не повною мірою

відображають масштаби економічної уразливості, а тому потребують адаптації до контексту структурної нестабільності та воєнного стану.

7. Сценарний аналіз до 2028 року показав, що демографічне старіння в Україні може призвести до критичного зростання фіскального навантаження на бюджет у разі збереження негативних тенденцій — скорочення населення, падіння фертильності, скорочення тривалості життя та еміграції трудових ресурсів. У песимістичному сценарії частка пенсійних витрат у ВВП зростає до 25%, а співвідношення між зайнятими і пенсіонерами наближається до 1:1, що ставить під загрозу стійкість системи соціального забезпечення та економічного зростання загалом.

8. Оптимістичний сценарій засвідчив, що стратегічне поєднання демографічної, міграційної, соціальної та трудової політики може пом'якшити ефекти старіння. За умови повернення частини мігрантів, зростання тривалості життя, підвищення фертильності та активізації участі осіб пенсійного віку в економіці, знижується пенсійне навантаження на бюджет (до 8,6% ВВП), зростає ВВП на душу населення, а частка працюючих у структурі населення стабілізується.

9. Розроблено ключові напрями адаптації економічної політики до умов демографічного старіння, зокрема: запровадження багаторівневої пенсійної системи з накопичувальним компонентом; модернізація охорони здоров'я із фокусом на геріатричну допомогу, профілактику та телемедицину; стимулювання народжуваності через соціальні інвестиції; обмеження еміграції молоді; розвиток lifelong learning та підтримка продуктивного довголіття. Ці напрями мають стати основою нової демографічно-орієнтованої моделі соціально-економічної політики України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейчук С. К., Манзій О. С., Морушко О. О. Пенсійна реформа у Польщі: питання та відповіді для України. Науковий вісник НЛТУ України. 2020. Т. 30, № 3. С. 77-82.
2. Горемикіна Ю., Дідківська О. Шляхи адаптації системи соціальної підтримки до потреб осіб пенсійного віку. Демографія та соціальна економіка. 2023. № 3. - С. 97-116.
3. Зеленко Н. М., Зеленко В. А. Особливості розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Економіка і суспільство. 2020. Вип. 22. С. 126–134. – URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/jan/20674/zelenko.pdf>
4. Кацьора О. В. Пенсійне страхування та пенсійна реформа в Україні. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2018. Вип. 2. С. 107-110.
5. Липка Н. О. Трансформації моделі пенсійного забезпечення в Україні в умовах глобальних демографічних змін. Економіка і суспільство. 2022. Вип. 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2496/2415>.
6. Лібанова Елла: "40 мільйонів нас уже не буде. Або це будуть не українці. URL: https://lb.ua/news/2024/01/29/595959_ella_libanova_40 mln_naselennya_vzhe.html.
7. Мартиненко Н. В. Соціально-економічні передумови підвищення пенсійного віку в Україні. Аспекти публічного управління. 2020. Т. 8, № 1. С. 106-116.
8. Накопичувальне пенсійне забезпечення в країнах світу: досвід Швеції. Rates.fm. URL: <https://rates.fm/ua-uk/expert-opinion/nakopichuvalne-pensijne-zabezpechennya>.
9. Островський І. А., Можайкіна Н. В. Макроекономічні аспекти дослідження старіння населення: світовий досвід. Ефективна економіка. 2024. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_1_44.

10. Островський І. А., Можайкіна Н. В. Старіння населення і проблеми реформування пенсійних систем: досвід розвинутих країн. Комунальне господарство міст. Серія : Економічні науки. 2023. Т. 2. С. 8-13.

11. Островський І. А., Можайкіна Н. В. Старіння населення і проблеми реформування пенсійних систем: досвід розвинутих країн. Комунальне господарство міст. Серія : Економічні науки. 2023. Т. 2. С. 8-13.

12. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

13. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/>

14. Пенсійний фонд України. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2022 році. Пенсійний фонд України. 2023. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2-157200-zvit-pro-robotu-organiv-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2022-rik>.

15. Портал публічних фінансів України OpenBudget. URL: <https://openbudget.gov.ua>

16. Сопко Р. І. Проблеми демографічного старіння населення у Закарпатській області. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2016. Вип. 72. С. 126-136.

17. Три важливі демографічні показники. 2023-го народилося найменше дітей за останні 300 років. URL: <https://texty.org.ua/articles/112194/try-vazhlyvi-demohrafichni-pokaznyky-2023-ho-narodylosya-najmenshe-ditej-za-ostanni-300-rokiv/>

18. Харитонов Л. І. Пенсійна реформа: погляд на проблему її запровадження. Право і суспільство. 2018. № 5. С. 121-125.

19. Demographic Scenarios for the EU. European Commission. 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/demographic-scenarios-eu_en.

20. “Про запровадження обов’язкової системи накопичувального пенсійного забезпечення”. Верховна Рада України. Законопроект №9212. 2023.

URL: <https://7eminar.ua/news/1194-pensiina-reforma-2025-vid-uryadu-vidraxuvannya-iz-zarplati-ta-nova>.

21. Achenbaum, W. A. Crossing frontiers: Gerontology emerges as a science. Cambridge University Press. 1995.

22. Barro R., Sala-i-Martin X. Economic Growth. R. Barro, X. Sala-i-Martin. Cambridge, MA: MIT Press, 1995. 539 p.

23. Butler, R. N., & Gleason, H. P. Productive aging: Enhancing vitality in later life. In *Productive aging: Enhancing vitality in later life* (pp. 1–20). Springer. 1985.

24. Cummings E., Henry W. Growing Old: The Process of Disengagement. New York: Basic Books, 1961. 200 p.

25. Diamond P. A Theory of Social Insurance: The Aging of Population. Cambridge: MIT Press, 1993. 358 p.

26. Everyday Life and Well-Being of the Elderly: A Focus Group Study in Chile. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2023. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10001655>

27. Exploring the Needs of Older Adults in Education: A Qualitative Study in Canada. *Frontiers in Psychology*. 2021. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8522684>.

28. Fiscal Challenges of Population Aging. International Monetary Fund. 2023. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2023/03/01/Fiscal-Challenges-of-Population-Aging>.

29. Grey Britain: State Pension Crisis Looms as Lifespans Increase. The Times. 2023. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/grey-britain-state-pension-crisis-looms-as-lifespans-increase-8w0skkv3r>.

30. Havighurst R., Neugarten B. Successful Aging. Chicago: University of Chicago Press, 1963. 296 p.

31. Health at a Glance 2023: OECD Indicators. OECD Publishing. 2023. URL: <https://doi.org/10.1787/4dd50c09-en/>

32. In France, Seniors Are Almost King. Le Monde. 2024. URL: https://www.lemonde.fr/en/economy/article/2024/10/21/in-france-seniors-are-almost-king_6729967_19.html.
33. Johnson M. Demographic Economics: Models and Forecasting. London: Routledge, 2007. 415 p.
34. Katz, S. Busy bodies: Activity, aging, and the management of everyday life. Journal of Aging Studies, 2005 №19(2), pp. 119–135. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2004.12.001>.
35. Long-term care report: Trends, challenges and opportunities in an ageing society. Volume II: Country profiles. Luxembourg: Publications Office of the European Union. European Commission. 2021: <https://op.europa.eu/s/pvDC>.
36. Martin, W. The critique of successful ageing and alternative understandings. In *Rethinking ageing* (pp. 45–60). Policy Press. 2012. URL: <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447300583.003.0003>.
37. Mead G. Mind, Self, and Society. Chicago: University of Chicago Press, 1934. 400 p.
38. Pensions at a Glance 2021: OECD and G20 Indicators. OECD. 2021. URL: https://www.oecd.org/en/publications/pensions-at-a-glance-2021_ca401ebd-en.html
39. Quadagno, J. Aging and the life course: An introduction to social gerontology (7th ed.). McGraw-Hill Education. 2018.
40. Riley M., Johnson M., Foner A. Age Stratification and the Life Course. New York: Academic Press, 1972. – 320 p.
41. Rose A. The Subculture of Aging. New York: Academic Press, 1972. – 278 p.
42. Rowe, J. W., Kahn, R. L. Successful aging. The Gerontologist, 1997. №37(4), 433–440. URL: <https://doi.org/10.1093/geront/37.4.433>.
43. The demographic transition and its impact on economic growth: Overview and policy responses. Organisation for Economic Co-operation and Development

(OECD). 2023. URL: <https://www.oecd.org/economy/the-demographic-transition-and-its-impact.pdf>.

44. The Fiscal Crunch Is Coming from Rising Pension, Health and Aged Care Costs. The Australian. 2024. URL: <https://www.theaustralian.com.au/health/the-fiscal-crunch-is-coming-from-rising-pension-health-and-aged-care-costs/news-story/8625d65f69374c25ad0c3284b2321c35>.

45. Ukraine returns and reintegration: 2023 annual report. IOM Mission in Ukraine. International Organization for Migration. 2023. URL: <https://ukraine.iom.int/resources/ukraine-returns-and-reintegration-2023>.

46. World Bank Open Data. World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/>

47. World Population Prospects 2022: Summary of Results. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. 2022. URL: <https://www.un.org/development/desa/pd/content/World-Population-Prospects-2022>